

TA'LIM JARAYONIDA FORMATIV BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qo'ldosheva Gulhayo Nabi qizi

«OSIYO KIDS» maktabgacha ta'lim tashkiloti metodisti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23350874>

Annotatsiya. Tezisdagi ta'lim jarayonida formativ baholash metodikasini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Formativ va summativ baholash tushunchalarining paydo bo'lishi, formativ baholash samaradorligiga oid xalqaro tadqiqot natijalari, qayta aloqaning darajalari hamda formativ baholashning asosiy strategiyalari tahlil qilinadi. Amaldagi me'yoriy talablar asosida maqsad va mezonlarni aniqlash, o'zlashtirish dalillarini yig'ish, izohli qayta aloqa, o'zaro baholash, o'z-o'zini baholash va o'qitishni moslashtirish bosqichlaridan iborat metodika taklif etiladi.

Kalit so'zlar: formativ baholash, summativ baholash, qayta aloqa, muvaffaqiyat mezonlari, o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash, refleksiya, chiqish chiptasi, ta'lim sifati.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF FORMATIVE ASSESSMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The thesis examines ways of improving the methodology of formative assessment in the educational process. The origins of the concepts of formative and summative assessment, the findings of international research on the effectiveness of formative assessment, the levels of feedback and the key strategies of formative assessment are analysed. Based on the current regulatory requirements, a methodology is proposed that includes the stages of clarifying learning intentions and success criteria, eliciting evidence of learning, providing descriptive feedback, peer assessment, self-assessment and adapting instruction.

Keywords: formative assessment, summative assessment, feedback, success criteria, self-assessment, peer assessment, reflection, exit ticket, quality of education.

Zamonaviy pedagogikada baholashning vazifasi tubdan o'zgarmoqda: u faqat o'quvchi bilimini qayd etuvchi nazorat vositasi emas, balki o'rganish jarayonini boshqarish vositasi sifatida qaralmoqda. Bu masala mamlakatimiz uchun ayniqsa dolzarb: PISA 2022 tadqiqotida o'zbekistonlik o'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha natijasi 336 ballni tashkil etib, OECD mamlakatlari o'rtachasidan (476 ball) sezilarli darajada past bo'lgan [7]. Ta'lim sifatini oshirish esa o'quvchining o'zlashtirishini dars jarayonida muntazam kuzatib, o'z vaqtida yordam berishni talab etadi.

Me'yoriy jihatdan formativ baholash umumta'lim maktablari amaliyotiga 2025-yilda kiritildi. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2025-yil 4-fevraldagi 1-mh-son buyrug'i bilan reyting tizimi to'g'risidagi nizomga formativ va summativ baholash tushunchalari qo'shildi.

Unga ko'ra, "Formativ baholash – dars mashg'ulotlari davomida o'quvchilar faoliyatini kuzatish hamda ularning bilim va ko'nikmalarini o'lchash hamda natijani yaxshilash uchun ko'rsatmalar berish jarayoni hisoblanadi" [1]. Ta'rifning muhim jihati shundaki, formativ baholash faqat o'lchash emas, balki natijani yaxshilash uchun ko'rsatma berishni ham o'z ichiga oladi.

“Formativ” va “summativ” tushunchalarini M. Skriven 1967-yilda o‘quv dasturlarini baholash kontekstida ilk bor farqlagan [9], B. Blum va hammualliflar esa ularni o‘quvchilar o‘zlashtirishini baholashga tatbiq etgan [3]. Summativ baholash muayyan davr yakunida erishilgan natijani aniqlasa, formativ baholash o‘rganish jarayonining o‘zida qo‘llanib, o‘qituvchi va o‘quvchiga keyingi qadamni belgilashga yordam beradi.

P. Blek va D. Uilyam tadqiqotlar sharhi asosida sinfda formativ baholashni kuchaytirish o‘quvchilar o‘zlashtirishini sezilarli oshirishini, samaradorlik ko‘rsatkichlari 0,4–0,7 oralig‘ida bo‘lishini va bu yondashuv ayniqsa past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarga ko‘proq foyda berishini ko‘rsatgan [2]. Keyinroq N. Kingston va B. Neshning meta-tahlilida umumiy samara taxminan 0,20 ni tashkil etgani aniqlangan [5]. Bu farq formativ baholash natijasi uning qanday amalga oshirilishiga, ya’ni metodik sifatiga bevosita bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. OECD ham formativ baholashni ta’lim sifatini oshirishning samarali yo‘nalishi sifatida tavsiya etadi [8].

D. Uilyam formativ baholashning beshta asosiy strategiyasini ajratgan: o‘quv maqsadlari va muvaffaqiyat mezonlarini aniqlashtirish va o‘quvchilarga yetkazish; o‘zlashtirish dalillarini yuzaga chiqaruvchi samarali munozara, faoliyat va topshiriqlarni tashkil etish; o‘quvchini oldinga yetaklaydigan qayta aloqa berish; o‘quvchilarni bir-biri uchun o‘quv resursiga aylantirish; o‘quvchilarni o‘z o‘rganish jarayonining egasiga aylantirish [10].

Formativ baholashning markazida qayta aloqa turadi. J. Xetti va H. Timperli samarali qayta aloqa uchta savolga javob berishi lozimligini asoslagan: “Men qayerga borayapman?”, “Qanday borayapman?”, “Keyin nima qilaman?”. Mualliflar qayta aloqaning to‘rt darajasini – topshiriq, jarayon, o‘z-o‘zini boshqarish va shaxs darajalarini ajratib, eng samaralisi jarayon va o‘z-o‘zini boshqarish darajasidagi qayta aloqa, eng kam samaralisi esa shaxsqa qaratilgan maqto‘v ekanini ko‘rsatgan [4]. A. Kluger va A. DeNisi meta-tahlilida qayta aloqa natijalarni o‘rtacha $d = 0,41$ ga yaxshilagani, biroq holatlarning uchdan biridan ko‘prog‘ida, aksincha, pasaytirgani aniqlangan [6]. Demak, qayta aloqaning o‘zi emas, uning sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Metodik tajriba shuni ko‘rsatadiki, amaliyotda formativ baholash ko‘pincha tez-tez baho qo‘yishga aylanib qoladi: o‘quvchi ball oladi, lekin nimani va qanday yaxshilashi kerakligi haqida ko‘rsatma olmaydi; izohlar “yaxshi”, “harakat qil” kabi umumiy so‘zlar bilan cheklanadi; o‘quvchilar baholash jarayonida passiv qoladi. Bunday holatda formativ baholash o‘z mohiyatini yo‘qotadi.

Shu asosda formativ baholashni dars jarayonida quyidagi olti bosqichda qo‘llash metodikasi taklif etiladi. Birinchi bosqich – maqsad va muvaffaqiyat mezonlarini aniqlash: dars boshida o‘quvchilarga “Bugun nimani o‘rganamiz?” va “Qachon maqsadga erishgan bo‘lamiz?” savollariga javob beruvchi aniq mezonlar taqdim etiladi. Ikkinchi bosqich – o‘zlashtirish dalillarini yig‘ish: diagnostik savollar, mini-doskalar, “svetofor” kartochkalari, qo‘l ko‘tarmasdan tasodifiy so‘rov va dars yakunidagi “chiqish chiptasi” orqali har bir o‘quvchining tushunish darajasi aniqlanadi. Uchinchi bosqich – izohli qayta aloqa: baho o‘rniga yoki bahoga qo‘shimcha ravishda ishning kuchli tomoni va aniq keyingi qadam ko‘rsatiladi (masalan, “ikki yulduz va bitta istak” usuli). To‘rtinchi bosqich – o‘zaro baholash: o‘quvchilar oldindan kelishilgan mezonlar asosida juftlikda bir-birining ishini baholaydi. Beshinchi bosqich – o‘z-o‘zini baholash va refleksiya: “Nimani o‘rgandim? Nima qiyin bo‘ldi? Keyin nima qilaman?” savollari asosida o‘quvchi o‘z ishini tahlil qiladi.

Oltinchi bosqich – o‘qitishni moslashtirish: o‘qituvchi yig‘ilgan dalillar asosida keyingi darsni qayta rejalashtiradi, qiynalgan o‘quvchilar bilan qo‘shimcha ishlaydi.

Metodikani joriy etishda metodik xizmatning o‘rni muhim. Metodik birlashmalarda diagnostik savollar banki va muvaffaqiyat mezonlari namunalarini ishlab chiqish, dars kuzatuvlarida qayta aloqa sifatiga alohida e‘tibor qaratish, o‘qituvchilarning izohli qayta aloqa yozish ko‘nikmasini amaliy mashg‘ulotlarda rivojlantirish zarur.

Formativ baholash samaradorligi o‘quvchilarning dars maqsadi va mezonlarini tushunishi, qayta aloqa asosida o‘z ishini tuzatishi, o‘z-o‘zini baholashning o‘qituvchi bahosiga mosligi hamda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining dinamikasi mezonlari bo‘yicha baholanadi.

Xulosa: formativ baholash o‘qitish va o‘rganish jarayonini uzviy bog‘lovchi vosita bo‘lib, uning samaradorligi baholash chastotasiga emas, balki qayta aloqaning sifatiga va o‘quvchilarning baholash jarayonidagi faol ishtirokiga bog‘liq. Taklif etilgan olti bosqichli metodika me‘yoriy hujjatlarda belgilangan “natijani yaxshilash uchun ko‘rsatmalar berish” talabini dars amaliyotida izchil amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Fanlar bo‘yicha har bir mavzu uchun muvaffaqiyat mezonlari va diagnostik savollar namunalarini o‘z ichiga olgan metodik qo‘llanmalar yaratish.
2. Formativ baholash ballarini izohli qayta aloqa bilan to‘ldirish amaliyotini joriy etish va izohlarning namunaviy shakllarini ishlab chiqish.
3. O‘quvchilarni o‘zaro baholash va o‘z-o‘zini baholashga bosqichma-bosqich o‘rgatish uchun mezonli varaqalar to‘plamini tayyorlash.
4. O‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlariga formativ baholash va samarali qayta aloqa bo‘yicha amaliy treninglarni kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2025-yil 4-fevraldagi 1-mh-son buyrug‘i «“5–9-sinf o‘quvchilarining bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarorga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida» (ro‘yxat raqami 2117-2, 2025-yil 5-fevral) // <https://lex.uz>
2. Black P., Wiliam D. Inside the black box: Raising standards through classroom assessment // Phi Delta Kappan. – 1998. – Vol. 80, No. 2. – P. 139–148.
3. Bloom B.S., Hastings J.T., Madaus G.F. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. – New York: McGraw-Hill, 1971.
4. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. – 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 81–112.
5. Kingston N., Nash B. Formative assessment: A meta-analysis and a call for research // Educational Measurement: Issues and Practice. – 2011. – Vol. 30, No. 4. – P. 28–37.
6. Kluger A.N., DeNisi A. The effects of feedback interventions on performance: A historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory // Psychological Bulletin. – 1996. – Vol. 119, No. 2. – P. 254–284.
7. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. – Paris: OECD Publishing, 2023.

8. OECD. Formative Assessment: Improving Learning in Secondary Classrooms. – Paris: OECD Publishing, 2005.
9. Scriven M. The methodology of evaluation // Tyler R.W., Gagné R.M., Scriven M. Perspectives of Curriculum Evaluation. – Chicago: Rand McNally, 1967. – P. 39–83.
10. Wiliam D. Embedded Formative Assessment. – Bloomington, IN: Solution Tree Press, 2011.